

*Mirosław Pękala**

PRYWATNA EMERYTURA JAKO SKŁADNIK POZAPŁACOWEGO SYSTEMU WYNAGRODZEŃ I JEDNOCZEŚNIE TARCZA PODATKOWA

Streszczenie

Dopełnieniem obecnego bazowego systemu emerytalnego jest prywatna emerytura (opracowana i stosowana jako polisa na życie z UFK), finansowana przez pracodawcę, wliczana w koszty uzyskania przychodów, zbudowana na podstawie ubezpieczeniowych funduszy kapitałowych, stanowiąca tarczę podatkową dla przedsiębiorcy, dodatkowo motywująca pracowników, jednocześnie wypełniająca „ideę oszczędzania”. Tego typu rozwiązanie jest możliwe w obecnym stanie prawnym i nie wymaga żadnych dodatkowych ustaw, ustaleń czy innych deklaracji politycznych. Ustawa z dnia 15 grudnia 2017 r. o dystrybucji ubezpieczeń (DzU 2017, poz. 2486), jak również ścisły nadzór Komisji Nadzoru Finansowego sprawowany nad towarzystwami ubezpieczeniowymi, które w sposób szczególny są zobowiązane do prowadzenia swoich ksiąg rachunkowych (Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości, DzU 1994, nr 121, poz. 591), statut, regulaminy oraz sprawozdania finansowe poszczególnych UFK pozwalają wnioskować, iż programy ubezpieczeń na życie z UFK będą pod ścisłym nadzorem odpowiednich organów państwowych i dzięki temu „bezpieczne” dla pracodawców, pracowników i pozostałych konsumentów.

Słowa kluczowe: prywatna emerytura, ubezpieczeniowe fundusze kapitałowe, pozapłacowe systemy wynagrodzeń, tarcza podatkowa

* Doktorant w Kolegium Ekonomiczno-Społecznym, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie.

Wprowadzenie

Celem artykułu jest zaprezentowanie rozwiązania, którego głównym składnikiem jest polisa na życie z UFK (przedstawiana jako prywatna emerytura), wykorzystującego zależności prawnopodatkowe i jednocześnie dające wymierne korzyści zarówno pracodawcy (ubezpieczający), jak i pracownikowi (ubezpieczony). Celem pracy doktorskiej, która powstanie po przeprowadzeniu odpowiednich badań, jest przeanalizowanie skłonności przedsiębiorców do dodatkowego finansowania prywatnej emerytury dla siebie i dla swoich kluczowych pracowników.

- Cel główny – badanie skłonności do dodatkowego finansowania (tak/nie).
- Cel pomocniczy – w jakim stopniu, tzn. w jakiej wysokości (miesięcznie, rocznie, procent obecnego wynagrodzenia, np. 20% obecnego wynagrodzenia).

Hipoteza badawcza: W obecnym stanie prawno-ekonomicznym przedsiębiorcy są skłonni do dodatkowego finansowania programu prywatna emerytura.

Jako metodę badawczą zaplanowano ankietę badawczą, przeprowadzoną w grupie osób decydujących o finansowaniu działalności gospodarczej, za pomocą której będzie można uzyskać odpowiedzi na przedstawiony problem badawczy. Adresatami ankiety będą przedsiębiorcy oraz osoby decydujące o sposobie finansowania pracowników. Przewidywany rezultat – przedsiębiorcy są skłonni do dodatkowego finansowania programu emerytalnego.

W artykule przytoczono literaturę naukową oraz materiały informacyjne podmiotów komercyjnych ze względu na charakter prawnopodatkowy proponowanego rozwiązania.

Program prywatnej emerytury znacząco niweluje niechęć do systematycznego długoterminowego oszczędzania, jednocześnie znacząco wpływa pro wzrostowo w drodze akumulacji oszczędności. Wstępne sondażowe wywiady przeprowadzone z pracodawcami wskazują na duże zainteresowanie tego typu rozwiązaniem.

Aktualnie obowiązujący system emerytalny został przyjęty Ustawą z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z funduszu ubezpieczeń społecznych¹, która weszła w życie z dniem 1 stycznia 1999 r. i po kolejnych nowelizacjach obowiązuje do dnia dzisiejszego. Wprowadzony jako jedna z czterech kluczowych reform rządu prof. Jerzego Buzka, został zaprojektowany jako forma (sposób) oszczędzania na przyszłą emeryturę. Współautor ówczesnej reformy emerytalnej i obowiązującego do dziś systemu prof. Marek Góra² charakteryzuje go jako wydzielony system, oparty

¹ DzU 1998, nr 162, poz. 1118.

² Prof. dr hab. Marek Góra, Kierownik Katedry Ekonomii SGH.

na oszczędnościach gromadzonych na indywidualnych kontach emerytalnych³. Niestety, zdecydowana większość społeczeństwa obecny sposób oszczędzania na emeryturę postrzega jako kolejny podatek (składki do ZUS), generujący dodatkowe przychody dla budżetu, co prowadzi do szeregu nieporozumień, a co gorsza, przyszłe emerytury zostały włączone do bieżących rozgrywek politycznych. Niemniej jednak panuje powszechna zgoda, iż środki potrzebne do zaspokojenia potrzeb po zakończonej aktywności zawodowej powinno zagwarantować państwo poprzez powszechny, obowiązkowy i gwarantowany system emerytalny. Wprawdzie zabezpieczenie emerytalne może być realizowane na różne sposoby i przez różne podmioty, najpowszechniejszą jego formą są jednak bazowe systemy emerytalne organizowane i inicjowane przez państwo⁴. Kwestią sporną pozostaje prawo do udziału w przyszłym PKB (emeryturze), a w szczególności wysokości indywidualnego świadczenia emerytalnego⁵. Każda grupa zawodowa, każda frakcja polityczna prezentuje swoje racje i „bezsponie udowadnia”, iż to właśnie dla nich powinny nastąpić kolejne podwyżki poszczególnych świadczeń emerytalnych, oczywiście przy znacznie obniżonym wieku przejścia na emeryturę.

Obecnie główne kryteria, które określają przyszłe świadczenie emerytalne, po osiągnięciu odpowiedniego wieku (zapisanego w ustawie), to tzw. część socjalna i część stażowa⁶, wyliczane przez ZUS, gdzie część socjalna jest stałym elementem, a część stażowa odzwierciedla wymiar przebytych okresów składkowych i nieskładkowych oraz podstawę wymiaru emerytury.

W publikacji *Perspektywy demograficzne jako wyzwanie dla polityki ludnościowej Polski*, wydanej przez Rządową Radę Ludnościową pod redakcją naukową prof. Józefiny Hrynkiewicz i dr Aliny Potrykowskiej⁷, analizując aktualną sytuację demograficzną Polski, prof. Józefina Hrynkiewicz jednoznacznie wskazuje, iż Polska znalazła się w kryzysie demograficznym, który na dodatek może mieć charakter trwały. W wyniku czynników demograficznych, procesów i ruchu naturalnego (zgony i urodzenia), wydłużającego się trwania życia oraz migracji następują zmiany w strukturze wieku, co zmniejsza liczbę osób w wieku produkcyjnym i jednocześnie zwiększa liczbę osób w wieku emerytalnym. System repartycyjny, który zakłada, iż

³ M. Góra, *System emerytalny w Polsce – Kilka istotnych uwag*, Polska Grupa Emerytalna SGH, Warszawa 2017, s. 1–3.

⁴ J. Rutecka, *Dodatkowe zabezpieczenie emerytalne*, „Prace Naukowe UE we Wrocławiu” nr 342, 2014, s. 257.

⁵ M. Góra, J. Rutecka, *Elastyczny system emerytalny a potrzeby jego uczestników*, 05.2013, www.ekonomista.info.pl

⁶ Ustawa z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych, DzU 2017, poz. 1383 z późn.zm.

⁷ *Perspektywy demograficzne jako wyzwanie dla polityki ludnościowej Polski*, red. nauk. J. Hrynkiewicz, A. Potrykowska, Rządowa Rada Ludnościowa, GUS, Warszawa 2017.

pracująca część społeczeństwa finansuje emerytów i rencistów, zaczyna być coraz bardziej niewydolny, wobec czego rodzi się pytanie, które publicznie zadaje prof. Janusz Ostaszewski: „Czy marginalizacja filaru kapitałowego i oparcie systemu zabezpieczeń emerytalno-rentowych głównie na umowie pokoleniowej, powiązanej z systemem repartycyjnym, jest właściwym kierunkiem przeobrażeń systemowych?”⁸.

Aktualnie obowiązujący system emerytalny, niestety, nie jest idealny i wymaga zdecydowanych reform. Dodatkowo wyklucza osoby niepracujące (np. gospodynie domowe), jak również osoby, które nie podjęły pracy nie ze swojej winy (np. osoby sprawujące opiekę nad osobami niepełnosprawnymi lub obłożnie chorymi). „Szczęście będą mieli ci, którym udało się całe życie pracować i dobrze zarabiać” – analizuje Krzysztof Bień (Departament Analiz Ekonomicznych NBP) na stronach „Obserwatora Finansowego”⁹.

1. Idea oszczędzania – wszyscy akceptują, nikt nie realizuje... no, prawie nikt

Światowy Dzień Oszczędzania to święto obchodzone 31 października. Powstało z inicjatywy największych europejskich banków podczas pierwszej międzynarodowej konferencji kas oszczędnościowych w Mediolanie w 1924 r. Według uczestników konferencji odpowiednia wiedza na temat oszczędności oraz wiedza z zakresu finansów osobistych ma zapewniać stabilny i długotrwały rozwój społeczeństw. 354 delegatów z 27 państw zobowiązało się do stałego promowania idei oszczędzania. W tym celu zobowiązano się, iż zawsze w ostatnich dniach października będą organizować działania edukacyjne w swoich krajach kierowane do obywateli niezależnie od ich wieku, posiadanych środków czy statusu społecznego, wychodząc ze słusznego założenia, iż oszczędzać może każdy w dowolnych warunkach ekonomicznych. Ponadto delegaci zobowiązali się do przekazywania wiedzy finansowej, kształtowania odpowiednich postaw w zarządzaniu finansami osobistymi i wspierania postaw przedsiębiorczych.

W Polsce po raz pierwszy na dużą skalę Światowy Dzień Oszczędzania był obchodzony w 2007 r. jako kulminacyjny moment akcji społecznej „Tydzień dla oszczędzania”,

⁸ J. Ostaszewski, E. Kosycarz, *Rozwój nauki o finansach. Stan obecny i pożądane jej kierunki ewolucji*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2014, s. 10.

⁹ K. Bień, *Najlepiej być zdrowym i pracowitym*, „Obserwator Finansowy”, Departament Analiz Ekonomicznych NBP, 2017, www.obserwatorfinansowy.pl

której organizatorem jest Fundacja Kronenberga¹⁰ przy banku Citi Handlowy i Fundacja Think!¹¹. Patronat nad tą inicjatywą objęła Komisja Nadzoru Finansowego. Wokół tego projektu powstała szeroka koalicja osób i instytucji wspierająca tę ideę, w którą włączyły się media, kuratoria, ośrodki doskonalenia nauczycieli i organizacje pozarządowe. Dzień ten stał się okazją do dyskusji na temat różnych form i aspektów oszczędzania oraz gospodarowania domowymi zasobami i finansami.

Jak pokazują wyniki badania „Diagnoza Społeczna 2015”¹² (Portret finansowy Polaków 2015, plany na 2016 rok) przeprowadzone pod nadzorem prof. Małgorzaty Bombol z SGH, „prawie 55 proc. gospodarstw domowych w naszym kraju nie posiadało oszczędności. Wśród tych deklarujących ich posiadanie dominowały gospodarstwa o oszczędnościach stanowiących równowartość od 1-miesięcznych do 3-miesięcznych dochodów (ponad 37 proc. gospodarstw)”¹³.

Znane przysłowie mówi: „Umiesz liczyć, licz na siebie”...; mądrość tego „słowa” polega na tym, iż bez względu na wysokość świadczenia, którego się spodziewamy z powszechnego, państwowego systemu emerytalnego, nie powinna ona nam przesłonić potrzeby gromadzenia dodatkowego kapitału niezbędnego w trudnych życiowych momentach, jak również do realizacji marzeń, np. egzotycznych wojaży. Jednak nie tylko mądrość ludowa, ale także badania przeprowadzane przez ekspertów, którzy prezentują wyniki badań na konferencjach naukowych, jednoznacznie wskazują na potrzebę oszczędzania, szczególnie oszczędzania długoterminowego i niestety potwierdzają, że nie oszczędzamy...

W dniach 20–21 czerwca 2016 r. Polska Grupa Emerytalna SGH¹⁴ zorganizowała konferencję naukową pod tytułem „Długoterminowe oszczędzanie”¹⁵. Wnioski z dyskusji na ww. konferencji zostały opublikowane w pracy *Długoterminowe oszczędzanie, postawy, strategie i wyzwania*¹⁶. W cytowanej publikacji autorzy kładą szczególny nacisk na długoterminowe oszczędzanie, jednocześnie zwracając uwagę, iż „długoterminowe oszczędzanie leży u podstaw rozwoju gospodarczego i społecznego”¹⁷,

¹⁰ Fundacja Kronenberga przy banku Citi Handlowy, 01.2018, <http://www.citibank.pl/poland/kronenberg/polish/1207.htm>

¹¹ Fundacja Think!, <https://www.think.org.pl/0-fundacji/cele-i-zadania-fundacji>

¹² *Raport: Diagnoza Społeczna 2015*, 01.2018, <https://www.deutschebank.pl/static/files/raportportfelfinansowywypolakow.pdf>

¹³ M. Bombol, *Portret finansowy Polaków 2015, plany na 2016 rok*, Deutsche Bank, Warszawa 2017.

¹⁴ Polska Grupa Emerytalna SGH (PPG–SGH), 01.2018, http://uczelnia.sgh.waw.pl/pl/uczelnia/badania/grupy_badawcze/ppg/Strony/default.aspx

¹⁵ *Konferencja naukowa „Długoterminowe oszczędzanie”*, Polska Grupa Emerytalna SGH (PPG–SGH) oraz Kolegium Analiz Ekonomicznych, SGH, Warszawa, 20–21 czerwca 2016.

¹⁶ *Długoterminowe oszczędzanie, postawy strategie i wyzwania*, red. nauk. J. Rutecka-Góra, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2016.

¹⁷ *Ibidem*.

a wyjątkowa złożoność tego zjawiska obejmuje swoją tematyką zjawiska zarówno polityczne, demograficzne, jak i makroekonomiczne. Podobne zagadnienia były dyskutowane w dniu 11 października 2017 r. na konferencji naukowej „Długoterminowe oszczędzanie i inwestowanie”¹⁸, zorganizowanej przez Katedrę Finansów Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie¹⁹ oraz Centrum Prawa Bankowego i Informacji. Z wniosków zaprezentowanych na koniec konferencji również dowiadujemy się o potrzebie długoterminowego oszczędzania. Jak podkreślali organizatorzy, „Konferencja ma charakter naukowo-eksperycki. Jej celem jest podjęcie dyskusji na temat społecznego i ekonomicznego wymiaru oszczędzania przez gospodarstwa domowe, z uwzględnieniem planowanej reformy systemu zabezpieczenia emerytalnego”. Organizatorzy uznali za szczególnie ważne stworzenie platformy do wymiany poglądów pomiędzy ludźmi nauki oraz praktykami ze środowiska finansów związanych z tematem długoterminowego oszczędzania. Zagadnienie oszczędzania jest również widoczne w marketingu i reklamie. Najbardziej rozpoznawalna marka finansowa w Polsce, czyli bank PKO BP promuje się ponad 50 lat za pomocą logo „skarbonka” – symbolu oszczędzania, zaprojektowanego w 1967 r. przez pana Karola Śliwkę. Praktycznie wszystkie instytucje finansowe na czele ze Związkiem Banków Polskich²⁰ jednoznacznie wykazują korzyści wynikające z oszczędzania.

W poradniku *Warto oszczędzać*²¹ prezes Związku Banków Polskich Krzysztof Pietraszkiewicz stwierdza, iż „Długoterminowe oszczędzanie to nie szczytna idea – to konieczność”. Również politycy wskazują na potrzebę oszczędzania i gromadzenia kapitału. Premier, wicepremier, minister rozwoju i finansów Mateusz Morawiecki podczas drugiego dnia Kongresu 590 w Rzeszowie²² stwierdził, że „to, czego nam brakuje od 200 lat, to są oszczędności, które się potem przekładają na gospodarkę, na inwestycje”. W tym miejscu należy wyjaśnić, iż głównym, choć nie jedynym źródłem oszczędności jest oszczędzanie²³. Oznacza to, iż idea oszczędzania jest ważna nie tylko z punktu widzenia gospodarstwa domowego, ale również dotyczy przedsiębiorców...

¹⁸ Konferencja naukowa „Długoterminowe oszczędzanie i inwestowanie”, Katedra Finansów UE w Krakowie, 01.2018, <http://fip.uek.krakow.pl/katedry/katedra-finansow/konferencje-naukowe/>

¹⁹ Katedra Finansów UE w Krakowie, 12.2017, <http://fip.uek.krakow.pl/katedry/katedra-finansow/o-katedrze/>

²⁰ Związek Banków Polskich, 12.2017, <https://zbp.pl/>

²¹ ZBP, Poradnik *Warto oszczędzać*, 12.2017, https://zbp.pl/public/repozytorium/dla_konsumentow/poradnik_zbp/Poradnik_warto_oszczedzac_ZBP_FINAL_2.pdf

²² Kongres 590 w Rzeszowie, 11.2017, <http://www.kongres590.pl/>

²³ NBP – Portal Edukacji Ekonomicznej, 01.2018, <https://www.nbportal.pl/wiedza/artykuly/na-poczetek/oszczednosc-i-oszczedzanie>

To dlaczego nie oszczędzamy??? Częściowo wyjaśnia to prof. Marek Góra w publikacji *Długoterminowe oszczędzanie...*: „Oszczędzanie, a zwłaszcza oszczędzanie długoterminowe, nie jest naturalnym ludzkim odruchem. Jest nim bowiem konsumpcja. Jest ona naturalnym odruchem, ponieważ z indywidualnej perspektywy dnia dzisiejszego wydaje się racjonalna. Jest to jednak taki rodzaj racjonalności, który podpowiada nam także, iż Ziemia jest płaska. Wyrwanie się z tej sytuacji wymaga oparcia racjonalności na chociażby podstawowej wiedzy”²⁴. Tak więc w większości przypadków konsumpcja zwycięża zdrowy rozsądek, który nakazuje oszczędzać. Inne powody braku oszczędzania wskazuje Jacek Ramotowski. W artykule *Bez zaufania nie będzie kapitału*²⁵, powołując się na badania Fundacji Kronenberga, wskazuje na brak wiedzy z zakresu finansów, ale również na całkowity brak zaufania. Jak wskazują badania, „ponad połowa Polaków w sprawach związanych z oszczędzaniem i inwestowaniem nikomu nie ufa, a jedynie sobie”. Niestety, doświadczenia ojców, dziadków i pradziadków uczą, iż nie warto przyznawać się do posiadania zasobów finansowych. Nasza historia naucza, że zawsze posiadający oszczędności byli podejrzewani o same najgorsze rzeczy, z korupcją na czele. Jeszcze innym powodem braku oszczędzania jest po prostu „brak nawyku oszczędzania”. Bardzo często osoby nieoszczędzające nie posiadają takiego nawyku, a brak oszczędności usprawiedliwiają brakiem wolnych środków, podczas gdy oszczędzanie to stan mentalności, a nie portfela. Na „usprawiedliwienie” można powiedzieć, iż dla zdecydowanej większości gospodarstw domowych głównym aktywem, głównym celem oszczędzania są nieruchomości, które nie są ujmowane w statystykach badających „oszczędzanie”, a które mogą być spieniężone. Polacy zawsze inwestowali w „ziemię (grunty)” i nieruchomości.

2. Popularność stosowania pozapłacowych systemów wynagradzania a równowaga na rynku pracy

Problematyka związana z pracą, prawem do pracy i do godziwego wynagrodzenia za wykonaną pracę jest przedmiotem rozważań zarówno o charakterze politycznym, społecznym, filozoficznym, jak i ekonomicznym. Rynek pracy, podobnie jak rynek produktów, rynek kapitałowy, rynek ziemi czy rynek pieniężny podlega prawu popytu i podaży. Złożoność rynku pracy jest wynikiem oddziaływania wielu różnorodnych

²⁴ *Długoterminowe oszczędzanie...*, *op.cit.*

²⁵ J. Ramotowski, *Bez zaufania nie będzie kapitału*, „Obserwator Finansowy”, 11.2016, <https://www.obserwatorfinansowy.pl/tematyka/rynki-finansowe/bez-zaufania-nie-bedzie-kapitalu/>

składowych politycznych, ekonomicznych czy społecznych określających podaż pracy oraz popyt na pracę. Wzajemne relacje ilościowo-strukturalne jak również interakcja wielu czynników mających wpływ na równowagę pomiędzy podażową i popytową stroną rynku pracy przesądzają o charakterze ogólnej sytuacji na rynku pracy i w poszczególnych jego segmentach, które wyrażać może stan pełnego zatrudnienia, równowagi, bezrobocia, nadwyżki podaży pracy lub też deficytu siły roboczej, jednym słowem „rynek pracy jako miejsce, w którym dokonują się transakcje wymiany usług pracy między pracownikami a pracodawcami oraz ustalają się rozmiary wspomnianych transakcji i ich warunki, a zwłaszcza cena tych usług, tj. płaca²⁶”. Jednocześnie należy nadmienić, cytując prof. Marka Górę, iż „wszystkie rynki są miejscem spotkania popytu i podaży, które kształtowane są przez ludzkie działania i preferencje. Rynek pracy jest dodatkowo komplikowany przez to, że ludzie nie tylko realizują swoje preferencje, lecz także sami są przedmiotem dostosowania na rynku”²⁷.

Na stronach internetowych Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej²⁸ opublikowano raport o bezrobociu rejestrowanym w Polsce za 2017 r. Jak wynika z danych, stopa bezrobocia w końcu 2017 r. wyniosła 6,6% i była o 1,6 pkt. proc. niższa niż przed rokiem. Wskaźnik bezrobocia w końcu 2017 r. obniżył się we wszystkich województwach²⁹. Takie dane jednoznacznie wskazują – jak przekonuje minister Elżbieta Rafalska iż mamy do czynienia z rynkiem pracownika. Dla pracowników to bardzo dobra wiadomość, natomiast dla pracodawców niekoniecznie... Stale zmniejszająca się podaż pracy zwiększa koszty pracy, a co za tym idzie zmniejsza rentowność realizowanych projektów gospodarczych.

Powszechność stosowania pozapłacowych systemów wynagradzania cechuje gospodarkę, w których brakuje specjalistów w danych dziedzinach gospodarki, lub lokalne rynki pracy, na których występuje niedobór specjalistów w danej branży. Pozapłacowe elementy wynagradzania stanowią dodatkową motywację dla kluczowych pracowników tych podmiotów gospodarczych, stanowiąc jednocześnie inwestycję w kapitał ludzki organizacji. Pracodawcy stosujący pozapłacowe systemy wynagradzania uzyskują przewagę na rynkach, na których prowadzą swoją działalność gospodarczą dzięki temu, iż pozyskują najlepszych specjalistów w danej dziedzinie,

²⁶ E. Kryńska, E. Kwiatkowski, *Podstawy wiedzy o rynku pracy*, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2013 r., s. 11.

²⁷ M. Góra, U. Sztanderska, *Wprowadzenie do analizy lokalnego rynku pracy – Raport opracowany w ramach projektu „Analiza sytuacji na wybranych powiatowych rynkach pracy” współfinansowanego z Europejskiego Funduszu Społecznego, w ramach Działania 1.1, schemat a) Sektorowego Programu Operacyjnego Rozwój Zasobów Ludzkich 2004–2006*, s. 9.

²⁸ Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, <https://www.mpips.gov.pl/analizy-i-raporty/bezrobocie-rejestrowane-w-polsce/rok-2017/>

²⁹ Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, *Raport o bezrobociu*, file:///C:/Users/KR/Downloads/grudzien2017.pdf

a inwestycje w pracownika (np. szkolenia) procentują w długim okresie choćby ze względu na ograniczenie rotacji. Taki stan na rynku pracy w danym regionie bądź kraju występuje wówczas, gdy mamy do czynienia z niską podażą specjalistów w danej dziedzinie i jednocześnie dużym zapotrzebowaniem ze strony pracodawców na specjalistów z danej branży. Potocznie takie zjawisko określamy rynkiem pracownika. Dodatkową korzyścią wynikającą z zastosowania pozapłacowych systemów motywacyjnych jest większa efektywność pracy pracownika. „O wydajności pracy pracownika decyduje wiele czynników związanych ze sferą zawodową, jednak do najważniejszych z nich należy motywacja. Jest ona rozumiana jako proces rządzący wyborem, którego dokonuje jednostka, kierując się dążeniem do osiągnięcia celów będących wynikiem cenionych przez nią wartości, tj. tego wszystkiego, co jest godne jej pożądaniami; ma rzeczywistą lub wyobrażalną zdolność do zaspokajania potrzeb³⁰”. Motywacja jest nieodłącznym elementem zarządzania i stanowi podstawowy czynnik rozwoju zasobów ludzkich. Każdy podmiot gospodarczy, każda organizacja powinna opracować własny system zarządzania (motywacji), w którym rozpozna i uwzględni potrzeby płacowe i pozapłacowe swoich pracowników.

3. Ubezpieczeniowe Fundusze Kapitałowe – UFK

Ubezpieczeniowe Fundusze Kapitałowe to instrument finansowy utworzony przez towarzystwa ubezpieczeniowe i wykorzystywany w celu uatrakcyjnienia swojej oferty ubezpieczeniowej. Produkt ten został zaklasyfikowany przez Komisję Nadzoru Finansowego³¹ do grupy Działu 1 (Dział 1 – Ubezpieczenia na życie) „Grupa 3 – Ubezpieczenia na życie, jeżeli są związane z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym, a także ubezpieczenia na życie, w których świadczenie zakładu ubezpieczeń jest ustalane w oparciu o określone indeksy lub inne wartości bazowe jako z ubezpieczeniem na życie³²”. Ustawa z dnia 11 września 2015 r. o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej³³ i kolejne regulacje prawne „oczyściły” opisywane produkty z wysokich opłat likwidacyjnych (obecnie od 4–0% wartości rachunku w ciągu pierwszych pięciu lat polisowych lub 540 zł)³⁴ i zwiększyły część składki przeznaczaną na ubezpieczenie

³⁰ A.M. Leśniakowski, J. Berny, *Motywowanie płacowe i pozapłacowe w przedsiębiorstwie – ujęcie teoretyczne*, „Zeszyty Naukowe UPH w Siedlcach” nr 90, S. „Administracja i Zarządzanie” 2011, s. 1.

³¹ Komisja Nadzoru Finansowego, 2018, <https://www.knf.gov.pl/>

³² Podmioty rynku ubezpieczeniowego (Rejestr KNF).

³³ DzU 2015, poz. 1844.

³⁴ Aegon TUnZ, *Ogólne warunki ubezpieczeń*, 2018.

(składkę ubezpieczeniową) w zależności od proponowanego wariantu produktu, przeciętnie od 15–70% wartości składki regularnej uzależnionej od wieku ubezpieczonego. Wydaje się, iż obecna konstrukcja ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym wypełnia wymagania Kodeksu cywilnego opisywane w definicji tej umowy zawartej w art. 805 Kodeksu cywilnego, a budzącej wiele wątpliwości prawnych³⁵. Obecnie obowiązujące ogólne warunki ubezpieczenia (owu) zostały napisane przystępnym, „wręcz potocznym językiem”, szczegółowo definiując strony i cel zawieranej umowy. Dodatkowo załączniki do owu, które są obowiązkowo prezentowane zawierającemu umowę ubezpieczenia, jak również obowiązkowo akceptowane podpisem konsumenta, szczegółowo prezentują wszystkie koszty programu. Zgodnie z regulacjami prawnymi ubezpieczający ma możliwość odstąpienia od umowy ubezpieczenia w okresie 60 dni od zawarcia umowy, a jeżeli ubezpieczającym jest przedsiębiorca, to rezygnacja musi nastąpić w okresie 14 dni od daty zawarcia umowy. Po zaakceptowaniu przez towarzystwo ubezpieczeń wniosku złożonego przez konsumenta, po dokonaniu oceny ryzyka ubezpieczeniowego oraz wpłaceniu składki regularnej wystawiana jest polisa ubezpieczeniowa potwierdzająca zawarcie umowy ubezpieczeniowej, a ochrona ubezpieczeniowa rozpoczyna się w dniu wskazanym w dokumencie. W ramach zawartej umowy istnieje dostęp do dwóch platform inwestycyjnych, w ramach których inwestowane są środki pochodzące ze składek inwestycyjnych będących częścią składki regularnej (składka regularna zawiera część ubezpieczeniową i inwestycyjną): otwartej platformy inwestycyjnej, w ramach której ubezpieczający samodzielnie dobiera UFK, oraz zarządzanej platformy inwestycyjnej, w ramach której ubezpieczający wybiera UFK portfelowy. Wpłacane środki są zapisywane na rachunku odpowiednio w postaci jednostek uczestnictwa UFK lub jednostek uczestnictwa UFK portfelowego. Ubezpieczający może inwestować swoje środki w całości w otwartej platformie inwestycyjnej, lokować w zarządzanej platformie inwestycyjnej lub inwestować jednocześnie w ramach obydwu platform. W okresie obowiązywania umowy towarzystwo ubezpieczeniowe może wprowadzać nowe UFK i UFK portfelowe oraz wycofywać istniejące UFK na zasadach szczegółowo opisanych w części rozdziału „inwestowanie” w *Ogólnych warunkach ubezpieczenia*, jak również regulaminów poszczególnych UFK. Jednostki uczestnictwa, na które zostają zamienione środki pochodzące ze składek inwestycyjnych, są zapisywane na indywidualnym rachunku ściśle przypisanym do zawartej umowy. Ubezpieczający za pośrednictwem bezpłatnej, internetowej platformy może w każdym czasie kontrolować wysokość rachunku, koszty i umorzenia jednostek, ilość zapisanych jednostek

³⁵ W. Kamieński, *Główne świadczenia stron umowy ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym*, „Rozprawy Ubezpieczeniowe” nr 2(17), 2014, s. 56–58.

uczestnictwa, dokonywać transferu zgromadzonych środków, jak również alokować nowe środki w dostępne UFK przypisane do danego programu ubezpieczeniowego. Wypłata zgromadzonych środków może nastąpić na skutek zdarzenia ubezpieczeniowego i wówczas osoby upoważnione otrzymują świadczenie ubezpieczeniowe plus wartość zgromadzonych środków na rachunku ubezpieczeniowym lub gdy umowa ubezpieczeniowa dobiegnie umówionego okresu odpowiedzialności towarzystwo ubezpieczeniowe wypłaci wartość zgromadzonych środków na indywidualnym rachunku ubezpieczeniowym. W czasie trwania umowy ubezpieczeniowej ubezpieczający ma możliwość wypłaty całkowitej lub częściowej zgromadzonych środków zgodnie z warunkami opisanymi w umowie (owu). Wyniki poszczególnych UFK i bieżące notowania jednostek uczestnictwa publikowane są przez niezależne portale finansowe lub ogólnokrajową prasę. Do najbardziej popularnych portali internetowych publikujących szczegółowe dane poszczególnych UFK i Funduszy Portfelowych należy portal analizy.pl³⁶. Właścicielem portalu jest firma Analizy Online SA. Jest to wyspecjalizowany, niezależny ośrodek analityczny, który na bieżąco monitoruje i szczegółowo analizuje sytuację w poszczególnych obszarach rynku kapitałowego. Spółka dysponuje własną metodologią i narzędziami, umożliwiającymi wszechstronną i obiektywną analizę informacji rynkowych. Głównym obszarem działalności spółki jest tworzenie i udostępnianie serwisów informacyjnych oraz dostawa danych dla instytucji rynku kapitałowego i związanych z nimi podmiotów³⁷.

4. Tarcza podatkowa

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej w art. 84 nakazuje: „Každy jest obowiązany do ponoszenia ciężarów i świadczeń publicznych, w tym podatków, określonych w ustawie”³⁸. Jednocześnie należy mieć świadomość, iż „Daniny publiczne są pobierane w celu finansowania zadań publicznych. Wśród danin publicznych na szczególną uwagę zasługują podatki. W większości państw, także w Polsce, stanowią one podstawowe źródło dochodów budżetu państwa oraz budżetów jednostek samorządu terytorialnego”³⁹. Problematyka finansowania danin publicznych to

³⁶ Analizy Online SA. Notowania, 2018, <https://www.analizy.pl/fundusze/ubezpieczeniowe-fundusze-kapitalowe/notowania>

³⁷ Analizy Online SA, 2018, <http://www.analizyonline.com/pl/o-nas>

³⁸ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, art. 84, 2018, <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm>

³⁹ P. Felis, *Finansowanie zadań publicznych w Polsce* red. P. Russel, SGH, Wydawnictwo Sejmowe Kancelarii Sejmu, Warszawa 2017.

niekończące się dyskusje prowadzone przez polityków i środowiska naukowe. Poziom fiskalizmu i wysokość płaconych podatków był, jest i będzie przedmiotem dyskusji praktycznie wszystkich obywateli, zarówno tych, którzy płacą podatki, jak i konsumentów. Każdy głos w dyskusji ma „swoje” racje i każdy jest w stanie przytoczyć dowody potwierdzające słuszność głoszonych poglądów. W dyskusji biorą udział również przedsiębiorcy, którzy uważają, iż jako podatnicy mają prawo do „kształtowania zobowiązania podatkowego”. Pojęcie to jest ściśle związane z zagadnieniami optymalizacji podatkowej, planowania podatkowego oraz zarządzania podatkami. Pojęcia te wywodzą się głównie z nauk ekonomicznych i dotyczą działań podejmowanych przez podatnika w celu minimalizacji obciążeń podatkowych⁴⁰. J.E. Stiglitz w ramach sposobów legalnego obniżania zobowiązań podatkowych wskazuje przykłady, np. odwlekanie płatności zobowiązań (np. poprzez operacje księgowe), przesuwanie dochodu, wykorzystanie instytucji leasingu, arbitraż podatkowy oraz tarcze podatkowe (występują, gdy odliczenia związane z jednym rodzajem dochodu można wykorzystać do zmniejszenia dochodu do opodatkowania uzyskiwanego z innego źródła)⁴¹. Wszystkie przytoczone przykłady są działaniami legalnymi i dopuszczalnymi w świetle obowiązującego prawa i nie powodują naruszenia powszechnie obowiązujących norm prawnych. Planowanie podatkowe (*tax planning, tax structuring*), jak również stosowanie tarczy podatkowej jest zatem legalną formą działań zmierzających do redukcji obciążeń podatkowych. Działania optymalizacyjne nie powinny skutkować uchylaniem się od opodatkowania, w przypadku unikania opodatkowania podatnik dokonuje czynności zgodnej z prawem, zaś uchylenie się od opodatkowania wiąże się z naruszeniem obowiązujących norm prawnych. Działania te wykonywane są w ramach uprawnień podatnika, a przez to można mówić o prawie podatnika do kształtowania wysokości zobowiązania podatkowego. „Podatnicy w tym celu kształtują stany faktyczne w taki sposób, by osiągnąć optymalizację. W perspektywie czasu działania te mają charakter planu, co wiąże się z planowaniem podatkowym”⁴².

5. Prywatna emerytura

Uzupełnieniem bazowych systemów emerytalnych organizowanych i inicjowanych przez państwo jest prywatna emerytura. Zwykle z tym terminem kojarzą

⁴⁰ A. Werner, *Pojęcie planowania i optymalizacji podatkowej*, „Studia i Prace KZiF SGH” z.n. 126, 2013, s. 49.

⁴¹ J.E. Stiglitz, *Ekonomia sektora publicznego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, s. 818–830.

⁴² A. Werner, *op.cit.*

się programy emerytalne typu IKE, IKZE bądź Pracownicze Programy Emerytalne (PPE). Organizowane praktycznie przez wszystkie instytucje finansowe, zgromadziły niewielkie środki, które mogą być traktowane jako zabezpieczenie emerytalne⁴³. Pracownicze Programy Emerytalne też nie cieszą się zbytnią popularnością... Obecnie rząd wprowadza nowe rozwiązania pozwalające na dodatkowe oszczędzanie na emeryturę – Pracownicze Programy Kapitałowe (PPK).

Rozwiązaniem, które stosowane jest coraz powszechniej przez pracodawców, a przeznaczone dla kluczowych pracowników danego przedsiębiorstwa, jest prywatna emerytura skonstruowana w oparciu o Ubezpieczeniowe Fundusze Kapitałowe. Okazuje się, że tego typu programy posiadają część kapitałową (UFK), która wypracowuje dodatkowe zyski, finansowane są przez pracodawcę w ramach pozapłacowych systemów wynagrodzeń, czyli można zaliczać tego typu programy do kosztów uzyskania przychodów, wypłacane po umówionym terminie, o którym decyduje pracodawca, dzięki czemu skutecznie niweluje „naturalny odruch konsumpcji”, dodatkowo ubezpiecza pracownika „ubezpieczeniem na życie”, również dla osób w wieku przedemerytalnym, nie stanowi przychodu ubezpieczonego pracownika w części inwestycyjnej (nie jest odprowadzana składka ZUS i podatek od płac – jest to tzw. świadczenie przyszłe⁴⁴), dodatkowo motywuje, a jednocześnie jest kosztem uzyskania przychodu danego podmiotu gospodarczego (tarcza podatkowa). Pracodawcy, którzy stosują tego typu programy, podkreślają, iż dzięki takiemu rozwiązaniu zdecydowanie zmniejsza się rotacja pracowników, dzięki czemu zmniejszają się wydatki związane ze szkoleniami wdrożeniowymi nowo przyjmowanych i zwykle niedoświadczonych pracowników, co znacząco zwiększa jakość pracy i zmniejsza związane z tym koszty. Nie bez znaczenia jest również to, iż tego typu rozwiązanie może być stosowane w obecnym systemie prawopodatkowym. Indywidualne interpretacje podatkowe i linie orzecznictwa sądowego jednoznacznie wskazują na poprawność stosowania takiego rozwiązania w działalności gospodarczej. Tego typu programy finansowane w dłuższym okresie z regularnymi nawet niewielkimi wpłatami dokonywanymi przez pracodawców na konta pracowników mogą znacząco uzupełnić aktualnie obowiązujący system emerytalny.

⁴³ J. Rutecka, *Dodatkowy system emerytalny w Polsce – diagnoza i rekomendacje zmian*, Towarzystwo Ekonomistów Polskich, Warszawa 2014, s. 21–34.

⁴⁴ Ministerstwo Finansów, *Interpretacje indywidualne*, 2018, <http://sip.mf.gov.pl/faces/views/szczegoly/szczegoly-interpretacji-indywidualnej.xhtml?dokumentId=343171&poziomDostepu=PUB&indexAccordionPanel=-1#tresc>

Podsumowanie

Jak już zaprezentowano na wstępie, aktualnie obowiązujący system emerytalny wymaga zdecydowanych reform, rozwiązania sporu „ponad podziałami” dotyczącego udziału w przyszłym PKB (emeryturze), a w szczególności w wysokości indywidualnego świadczenia emerytalnego. Proces ten z pewnością będzie długotrwały i trudny. Dopełnieniem obecnego bazowego systemu emerytalnego jest prywatna emerytura (opracowana i stosowana jako polisa na życie z UFK), finansowana przez pracodawcę, wliczana w koszty uzyskania przychodów pracodawcy, równocześnie nie będąc przychodem dla pracownika, zbudowana na podstawie ubezpieczeniowych funduszy kapitałowych, stanowiąca tarczę podatkową dla przedsiębiorcy, wypełniająca „ideę oszczędzania”. Tego typu rozwiązanie jest możliwe w obecnym stanie prawnym i nie wymaga żadnych dodatkowych ustaw, ustaleń czy innych deklaracji politycznych. Ustawa z dnia 15 grudnia 2017 r. o dystrybucji ubezpieczeń⁴⁵, ścisły nadzór Komisji Nadzoru Finansowego sprawowany nad towarzystwami ubezpieczeniowymi, które w sposób szczególny są zobowiązane do prowadzenia swoich ksiąg rachunkowych⁴⁶, statut, regulaminy oraz sprawozdania finansowe poszczególnych UFK pozwalają wnioskować, iż programy ubezpieczeń na życie z UFK są pod ścisłym nadzorem odpowiednich organów państwowych. Tak drobiazgowy i skrupulatny nadzór poszczególnych instytucji państwa może stanowić przesłankę, iż programy te są bezpieczne dla zwykłego konsumenta (jednakże należy zawsze nadmienić, iż inwestowanie na rynku kapitałowym zawsze jest obciążone ryzykiem utraty kapitału). O popularności inwestowania w UFK może świadczyć fakt, iż pomimo dużych zawirowań na rynku funduszy inwestycyjnych wartość aktywów zgromadzonych w tego typu inwestycjach w 2017 r. przekroczyła barierę 58 mld zł⁴⁷. Prywatna emerytura opracowana i stosowana jako program ubezpieczenia na życie z UFK może stać się znaczącym uzupełnieniem obecnego systemu emerytalnego.

⁴⁵ DzU 2017, poz. 2486.

⁴⁶ Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości, DzU 1994, nr 121, poz. 591.

⁴⁷ A. Zalewska, *Plany produktowe TFI na 2018 r.*, 2018, <https://www.analizy.pl/fundusze/wiadomosci/23231/plany-produktowe-tfi-na-2018-rok.html>.

Private pension as an element of the non-wage salary system and a tax shield

A “private pension” funded by the employer, charged into tax deductible expenses, built on the grounds of unit-linked insurance plans (ULIPs), constituting a tax shield for the entrepreneur, additionally motivating employees and, at the same time, fulfilling the “idea of saving” is an alternative that might complement the current pension system. This kind of solution is possible under the current state of law and requires no additional acts, arrangements or other political declarations. The Insurance Distribution Act of 15 December 2017 (Journal of Laws of 29 December 2017, item 2486) and the Financial Supervision Authority’s strict supervision of insurance companies which are particularly required to maintain their accounting records (Accounting Act – Journal of Laws 1994, No. 121, item 591), the statutes, rules and financial statements of the particular ULIPs point to the conclusion that life assurance schemes with ULIPs will be strictly supervised by the competent government agencies and will thus be “safe” for employers, employees and other customers.

Keywords: private pension, unit-linked insurance plans, non-wage salary systems, tax shield

Bibliografia

1. Aegon TUnŻ, „Plan na przyszłość” ogólne warunki ubezpieczeń, 2018, <http://aegon.pl>
2. Analizy Online SA, 2018, <http://www.analizyonline.com/pl/o-nas>
3. Analizy Online SA. Notowania, 2018, <http://analizy.pl>
4. Bień K., *Najlepiej być zdrowym i pracowitym*, „Obserwator Finansowy” 2017, Departament Analiz Ekonomicznych NBP, <http://www.obserwatorfinansowy.pl/>
5. Bombol M., *Portret finansowy Polaków 2015, plany na 2016 rok*, Deutsche Bank, Warszawa 2017.
6. *Długoterminowe oszczędzanie, postawy strategii i wyzwania*, red. nauk. J. Rutecka-Góra, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2016.
7. Felis P., *Finansowanie zadań publicznych w Polsce* red. P. Russel, SGH, Wydawnictwo Sejmowe Kancelarii Sejmu, Warszawa 2017.
8. Fundacja Kronenberga przy banku Citi Handlowy, <http://www.citibank.pl/poland/kronenberg/polish/1207>
9. Góra M., *System emerytalny w Polsce – Kilka istotnych uwag*, Polska Grupa Emerytalna SGH, Warszawa 2017.

10. Góra M., Rutecka J., *Elastyczny system emerytalny a potrzeby jego uczestników*, SGH w Warszawie, 05.2013, <http://www.ekonomista.info.pl/>
11. Góra M., Sztanderska U., *Wprowadzenie do analizy lokalnego rynku pracy – Raport opracowany w ramach projektu „Analiza sytuacji na wybranych powiatowych rynkach pracy” współfinansowanego z Europejskiego Funduszu Społecznego, w ramach Działania 1.1, schemat a) Sektorowego Programu Operacyjnego Rozwój Zasobów Ludzkich 2004–2006.*
12. Kamiński W., *Główne świadczenia stron umowy ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym*, „Rozprawy Ubezpieczeniowe” nr 2(17), 2014, s. 56–58.
13. Katedra Finansów Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, 12.2017, <http://fip.uek.krakow.pl/katedry/katedrafinansow/o-katedrze/>
14. Komisja Nadzoru Finansowego, 2018, <https://www.knf.gov.pl/>
15. *Konferencja naukowa „Długoterminowe oszczędzanie”*, Polska Grupa Emerytalna SGH (PPG–SGH) oraz Kolegium Analiz Ekonomicznych SGH, Warszawa, 20–21.06.2016.
16. *Konferencja naukowa „Długoterminowe oszczędzanie i inwestowanie”*, Katedra Finansów Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, 01.2018, <http://fip.uek.krakow.pl/katedry/katedra-finansow/konferencje-naukowe/>
17. Kongres 590 w Rzeszowie, 11.2017, <http://www.kongres590.pl/>
18. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, art. 84, 2018, <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm>
19. Kryńska E., Kwiatkowski E., *Podstawy wiedzy o rynku pracy*, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2013.
20. Leśniakowski M., Berny J.Z., *Motywowanie płacowe i pozapłacowe w przedsiębiorstwie – ujęcie teoretyczne*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach” nr 90, S. „Administracja i Zarządzanie” 2011.
21. Ministerstwo Finansów, *Interpretacje indywidualne*, 2018, <http://sip.mf.gov.pl/faces/views/szczegoly/szczegoly-Interpretacji-indywidualnej.xhtml?dokumentId=343171&poziomDostepu=PUB&indexAccordionPanel=1#tresc>
22. Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, <https://www.mpips.gov.pl/analizy-i-raporty/bezrobocierejestrowane-w-polsce/rok-2017/>
23. Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, *Raport o bezrobociu*, grudzien2017.pdf
24. NBP – Portal Edukacji Ekonomicznej, 01.2018, <https://www.nbportal.pl/wiedza/artykuly/na-poczatek/oszczednosc-i->
25. J. Ostaszewski, E. Kosycarz, *Rozwój nauki o finansach. Stan obecny i pożądane jej kierunki ewolucji*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2014, s. 10.
26. *Perspektywy demograficzne jako wyzwanie dla polityki ludnościowej Polski*, red. nauk. J. Hrynkiewicz, A. Potrykowska, Rządowa Rada Ludnościowa, GUS, Warszawa 2017.
27. *Podmioty rynku ubezpieczeniowego (Rejestr KNF)*, 2018, <http://knv.gov.pl/>

28. Polska Grupa Emerytalna SGH (PPG-SGH), 01.2018.
29. Ramotowski J., *Bez zaufania nie będzie kapitału*, „Obserwator Finansowy” 11.2016.
30. *Raport: Diagnoza Społeczna 2015*, <https://www.deutschebank.pl/static/files/raport-portfelfinansowypolakow.pdf>
31. Rutecka J., *Dodatkowy system emerytalny w Polsce – diagnoza i rekomendacje zmian*, Towarzystwo Ekonomistów Polskich, Warszawa 2014.
32. J. Rutecka, *Dodatkowe zabezpieczenie emerytalne*, „Prace Naukowe UE we Wrocławiu” nr 342, 2014, s. 257.
33. Stiglitz J.E., *Ekonomia sektora publicznego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.
34. Werner A., *Pojęcie planowania i optymalizacji podatkowej*, Studia i Prace KZiF SGH” z.n. 126, 2013.
35. Zalewska A. *Plany produktowe TFI na 2018 r.*, 2018, <https://www.analizy.pl/fundusze/wiadomosci/23231/plany-produktowe-tfi-na-2018-rok.html>
36. Związek Banków Polskich, <https://zbp.pl/>
37. ZBP, Poradnik „*Warto oszczędzać*”, 2018, <http://zbp.pl>
38. Ustawa z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych, DzU nr 162, poz. 1118.
39. Ustawa z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych, DzU 2017, poz. 1383 z późn.zm.
40. Ustawa z dnia 11 września 2015 r. o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej, DzU 2015, poz. 1844.
41. Ustawa z dnia 15 grudnia 2017 r. o dystrybucji ubezpieczeń, DzU 2017, poz. 2486.
42. Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości, DzU 1994, nr 121, poz. 591.